

Кучеренко І.А.,

докторант Херсонського державного університету,
кандидат педагогічних наук, доцент

К.УШИНСЬКИЙ – ФУНДАТОР АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ КЛАСНО-УРОЧНОЇ СИСТЕМИ РІДНОМОВНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

У статті визначено роль К.Ушинського у становленні класно-урочної системи в Україні, обґрунтовано та схарактеризовано філософсько-методологічні особливості антропоцентричної основи мовної освіти, у витоків якої лежать погляди вченого-педагога, окреслено дидактичні ідеї К.Ушинського, що суголосні з концепціями сучасної освіти в аспекті розвитку ключової компетентності «уміння вчитися».

Ключові слова: *К.Ушинський, філософсько-методологічні ідеї К.Ушинського, антропологічна основа мовної освіти, ключова компетентність «уміння вчитися».*

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Концептуальні ідеї і погляди видатного мислителя, гуманіста і педагога ХІХ століття Костянтина Ушинського відіграли значну роль у становленні системи освіти, яку вчений вважав стрижнем становлення особистості як члена соціуму, основною умовою розвитку здатності людини до соціокультурної самореалізації. Тому його самого, без сумніву, можна вважати засновником вітчизняної та світової освітньої думки, у сфері пріоритетів якої центральний вектор перемістився з матеріальної сторони на духовні фактори людини, яка живе в гуманному суспільстві.

Питання загальної освіти і теоретико-методичні питання педагогіки та лінгводидактики актуалізуються в Україні з другої половини ХІХ століття в період кризи кріпосного права, підйому суспільно демократичного руху і розвитку в ньому демократичного напрямку. У той час спостерігається інтенсивний розвиток класно-урочної системи навчання завдяки науково-

педагогічній діяльності провідних вітчизняних філософів і педагогів, особливе місце серед яких займає постать Костянтина Дмитровича Ушинського, який своєю батьківщиною вважав саме Україну, підтвердженням чого є зафіксовані думки вченого у листі до Л.Модзалевського: «Ми поки що поселилися в Петербурзі, хоча в наступному році думаю переїхати до себе на батьківщину – до Києва [8, 472]».

Аналіз наукових досліджень. К.Ушинський увійшов у вітчизняну науку як видатний гуманіст, педагог і психолог. Дослідження наукового надбання К.Ушинського, вивчення концептуальних філософсько-методологічних і педагогічних ідей вченого, інтерпретацію його концептуальних ідей до новочасних реалій досліджують вітчизняні й зарубіжні вчені різних галузей наук минулого та сучасності філософи (В.Андрущенко, Аристотель, Ф.Бекон, Г.Гегель, В.Гумбольдт, І.Зязюн В.Кремін, І.Огієнко, Ж.-Ж. Руссо, Г.Сковорода, та ін.), дидакти (А.Алексюк, Ю.Бабанський, І.Гербарт, С.Гончаренко, А.Дістервег, Я.Коменський, І.Песталоцці, О.Пометун, О.Савченко, К.Ушинський та ін.), психологи (Б.Ананбєв, Ф.Баєв, І.Бєх, Л.Виготський, М.Жинкін, І.Зимня, О.Леонтєв, Л.Паламар, Є.Пассов та ін.), лінгводидакти (О.Біляєв, М.Вашуленко, Т.Донченко, В.Мельничайко, М.Пентилюк, Г.Шелехова та ін.).

Мета статті – проаналізувати роль К.Ушинського у становленні класно-урочної системи в Україні, обґрунтувати філософсько-методологічні особливості антропоцентричної системи мовної освіти, у витоків якої лежать погляди вченого-педагога.

Виклад основного матеріалу. К.Д.Ушинський як педагог-реформатор розробив кардинальні питання дидактики й методології, сформулювавши новаторські педагогічні положення у працях «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології», «Рідне слово», «Питання про народні школи» та ін. Світогляд вченого формувався під впливом прогресивної європейської

філософії матеріалістичного сенсуалізму та духовного життя українського народу. Педагогічна спадщина К. Ушинського є вершиною не тільки вітчизняної, а і світової дидактики. На думку вченого, педагогіка є «першим вищим з мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини й людства – їхнє прагнення до вдосконалень у самій людській природі; не до вираження самої природи людини – її душі й тіла; а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина [7, 194]». Ці слова актуальні для сучасної системи шкільної мовної освіти, що ставить перед учителем завдання – сформувати комунікативну компетентність учня – той ідеал мовної особистості, що повністю відповідає навчальним вимогам суспільства, визначених і сформульованих у чинних програмах з української мови для основної школи. Великою заслугою Костянтина Дмитровича є те, що вчений уперше сформулював ідею народності як основу навчання і виховання, розробив струнку й оригінальну педагогічну систему, що охоплювала основні проблеми навчання і виховання, довів ефективність звукового й аналітико-синтетичного методу навчання грамоти, акцентував увагу на розвитку мовлення учнів. Суттєвою новацією вченого – розгляд дидактичних принципів в тісному зв'язку з формами, методами і прийомами навчання. Означені положення є класичними в педагогіці та лінгводидактиці.

К. Ушинський розробив цінні, глибинні й оригінальні рекомендації щодо підготовки, проведення і структурної організації уроку як основної форми навчання та виховання особистості. У власній педагогічній концепції вчений виходив з того, що кожен урок повинен мати «головну думку, яку необхідно закріпити у свідомості учнів, групуючи кругом цієї думки інші думки і факти [7, 314]», а також «цільову установку, бути закінченим і носити виховуючий характер [7, 573]». Цінність цих ідей полягає в тому, що вони окреслюють загальне освітнє завдання, які реалізовується у вигляді мети уроку – навчальної, розвивальної і виховної. Урок, на думку дидакта, є складним педагогічним об'єктом, утворений трьома взаємопов'язаними частинами. Перша частина уроку є необхідним ключем, ніби дверима уроку,

оскільки спрямована на здійснення свідомого переходу від пройденого навчального матеріалу до нового й налаштування учнів на інтенсивне сприйняття теми. Друга частина спрямована на розв'язання, вирішення основного навчального завдання і є визначальною, центральною, стрижневою. Третя частина передбачає підсумок зробленого й закріплення знань та вмінь. Як бачимо, ці структурні компоненти є стрижневими і для сучасного уроку. Вперше вчений робить спробу класифікувати уроки відповідно до дидактичної мети і виділяє такі типи: урок повідомлення нових знань; урок усних і практичних вправ (розвиток писемної мови); змішаний урок (включає повторення вивченого і пояснення нового), урок оцінки знань.

К. Ушинський у своїх наукових розвідках переконливо доводить, що упродовж уроку вчителі мають викладати навчальний матеріал ясно, образно, злагоджено, зрозуміло й застосовувати різні види завдань: повідомлення нових знань, вправи, повторення вивченого, облік знань, письмові та графічні роботи учнів. Учений рекомендує, щоб на уроці «діти, по можливості, працювали самостійно, а вчитель керував цією самостійною працею і давав для неї матеріал [9, 256]». Це є важливим і необхідним у навчанні. Для ефективного засвоєння учнями рідної мови необхідно розвивати їхню природну здібність (дар слова), навчати свідомо володіти мовою, її засобами, цінностями і граматику. Таку роботу, за К. Ушинським, варто здійснювати на уроці впродовж проведення бесід як ефективного засобу розвитку мови та мислення, виконання усних і письмових вправ наростаючої складності, використання взірцевого дидактичного матеріалу (народної творчості й кращих творів художньої літератури). Безперечно, концептуальні ідеї провідного українського дидакта й методиста є істинними, переконливими і цінними для сучасної методики навчання української мови в основній школі.

Філософсько-освітнє крило, прибічниками якого був К.Ушинський разом із однодумцями П.Кулішем, П.Юркевичем, М.Пироговим та ін., виходило із пріоритету Людини як особистості й обґрунтувало питання нової педагогіки, що ґрунтується на

антропоцентричному принципі. Власне К.Ушинський вперше у вітчизняній науці розробив філософські підвалини вчення про людину та її освіту, що, в свою чергу, сприяло вирішенню проблеми реформування й оновлення освітньої парадигми, змісту освіти в Україні. У своїх наукових розвідках К.Ушинський, з урахуванням поглядів західноєвропейських філософів Ф.Бекона, Р.Декарта, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, виводить трактування людини за рамки релігійних, біологічних, економічних обмежень, розуміє її як особливу цілісну істоту, яка сама створює власне існування і життя. У зв'язку з цим усі речі, пов'язані з людиною, стають «олюдненими», набувають антропологічного виміру у вільній, улюбленій діяльності [9, 383].

Новочасна освіта в Україні на порозі III тисячоліття декларує антропоцентричну систему мовного навчання, у центрі якої постає людина, власна Я-концепція учня, становлення його індивідуальної мовної особистості, персональної комунікативної компетентності. Принцип антропоцентризму, або людиноцентризму виступає як головний засіб усвідомлення сутності особистості й орієнтує навчально-виховний процес на розвиток високоморальної і духовно багатой особистості. Обґрунтування цього принципу знаходимо в сучасних наукових дослідженнях В.Андрущенка, І.Беха, А.Бойка, І.Зязюна, О.Коберника, М.Грищенка, В.Кременя, О.Пехоти, О. Сухомлинської, О.Любарської та ін. На думку В. Кременя, антропоцентризм – це «нова якість філософського розуміння людини, яка переважає як масштаби ренесансного антропоцентризму й гуманізму, так і філософської антропології, оскільки виходить за їхні межі. Адже сучасна постіндустріальна епоха – це епоха творчої людини, яка не вкладається в усталені визначення минулих часів [4, 13]». Нині мовна освіта має виступати не тільки способом і шляхом опанування мовних знань, а і поставати як дієвий засіб людинотворення. Центром мовного навчання повинна завжди перебувати Людина, і тому зміст, цілі, форми, методи, прийоми мають бути спрямовані насамперед на те, щоб допомогти учневі-людині відкрити самого себе, знайти власне місце у житті, розкрити всі свої

здібності і задатки. З урахуванням цього навчання української мови має бути спрямовано на становлення учня як людини креативної, духовної, моральної, гуманної, людяної. Відповідно до означеного принципу система мовної освіти повинна забезпечити розвиток особистості нової генерації – комунікативно компетентної, активної, енергійної, комунікабельної, розум і душа, зовнішній вияв і внутрішній світ якої знаходяться в злагоді. В умовах глобалізації освітнього простору і трансформації мовної освіти учитель-словесник має сконцентруватися на особистісних здібностях і потребах учня, надавати можливість кожному досягти високого рівня розвитку власних загальнолюдських моральних і духовних якостей. Реалізація принципу людиноцентризму на уроці забезпечується шляхом упровадження особистісно орієнтованого навчання з метою розвитку гармонійної комунікативно компетентної особистості кожного учня. Найважливішим компонентом у системі особистісно орієнтованої мовної освіти є опора на суб'єктний досвід учня, створення позитивного емоційного стану школяра впродовж навчальної роботи на уроці. Визначаємо такі основні правила принципу людиноцентризму:

1. Здійснювати навчальну діяльність, центром якої є учень як індивідуальна особистість, Людина.
2. Реалізовувати особистісно орієнтований підхід до навчання.
3. Розвивати мисленнєві, мовленнєві, комунікативні, творчі задатки учня.
4. Застосовувати суб'єкт-суб'єктну діяльність учасників навчально-виховного процесу на засадах взаємоповаги і взаєморозуміння.
5. Упроваджувати педагогіку співробітництва, а не однобічного керівництва.
6. Поєднувати пізнавальну діяльність з вихованням особистості.
7. Використовувати тексти високоморального змістового наповнення.
8. Здійснювати етичний та естетичний розвиток учня.

Наукові твори К.Ушинського розкривають нам глибинні витoki ще одного аспекту сучасної компетентнісної освіти – розвитку вміння здобувати знання самостійно, вміння самостійно вчитися і одержувати вагомi результати власної пізнавальної діяльності.

К.Ушинський був глибоко переконаний, що основним завданням освітньої системи і вчителя у процесі навчання є «учити вчитися» і допомогти учневі навчитися добувати знання і вміння, знайти своє місце у житті. У зв'язку з цим учений дотримувався думки, що потрібно «... передати учню не тільки ті або інші пізнання, але і розвинути в ньому бажання і здатність самостійно, без вчителя, придбавати нові знання». Таким чином, дидактичні ідеї К.Ушинського є підґрунтям у сучасній концепції розвитку ключової компетентності «уміння вчитися», на розвиток якого наголошують чинні державні документи. В.Кремень справедливо підкреслює, що «час мислителів-універсалів відійшов у минуле. Сьогодні освіченість полягає не в об'ємі утримуваних в пам'яті знань з різних дисциплін, а в оволодінні загальною системою орієнтації в океані інформації ... Головне – знати, як знайти потрібні знання. Причому не в книгах, а в словниках чи мережі Інтернет, що допоможе знаходити шлях до знання, шлях пошуку рішень і вміти рухатися цим шляхом [5, 6]». З огляду на це першочерговою компетентністю у системі сучасної загальної освіти, головними ознаками якої є самоорганізація, саморозвиток і креативне мислення, визначено *вміння учитися*, що трактується Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти як «здатність спостерігати за новим досвідом і брати в ньому участь, а також приєднувати нові знання до вже існуючих, змінюючи останні, якщо це потрібно. Здібності до вивчення мови розвиваються у процесі набуття досвіду навчання. Вони дозволяють більш ефективно й незалежно діяти згідно нових мовленнєвих вимог, бачити, які існують варіанти і застосовувати певні можливості якнайкраще. Здатність навчатися має кілька компонентів, таких як мовна і комунікативна свідомість; загальні фонетичні вміння/навички; навчальні

вміння, евристичні здібності [3, 106–107]». А.Гофрон, аналізуючи детермінанти мовної освіти і визначаючи вплив мовного чинника на зміну освітніх моделей, справедливо підкреслює, що «якщо в індустріальній цивілізації освіта виступала головним транслятором знань, традицій культури, то в інформаційній цивілізації вона повинна стати своєрідним медіатором у набутті знань – не просто передавати готові знання, а вчити здобувати, знаходити і застосовувати їх [1, 21]. Нині ролі мовної освіти у суспільстві й державі переосмислено, педагог повинен стимулювати і розвинути мотиваційну готовність до пізнавально-дослідної діяльності учня на шляху власного одержання знання, вчитель веде школярів цим шляхом, скеровуючи їх навчальну роботу у правильному напрямку – розвинути мовну особистість школяра. Як бачимо, провідна ознака нашого часу в освітньому просторі – компетентність «уміння вчитися» – має глибоке коріння, що сягає ґрунтовних і важливих філософсько-освітніх надбань К.Ушинського.

Висновки. Концептуальні філософсько-методологічні та педагогічні концептуальні ідеї К.Ушинського є джерельною невмирущою базою для педагогіки й лінгводидактики і на порозі III тисячоліття, відіграли й відіграють вагомий роль у розвитку вітчизняної системи освіти й становленні та модернізації шкільної системи навчання української мови. Провідні напрями педагогічної спадщини вченого втілюються в сучасній загальноосвітній парадигмі, українськомовній освіті, творчо використовуються й успішно реалізуються у теорії і практиці навчання української мови на уроках в основній школі.

Джерела:

1. Гофрон А. Філософські засади сучасних європейських освітніх тенденцій : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03 / А.Гофрон. – К., 2005. – 47 с.
2. Довбня В. Костянтин Ушинський як фундатор філософсько-освітньої думки в Україні / В.Довбня // Філософія освіти. – 2007. – № 1(6). – С. 231–245.

3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор С.Ю.Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.
5. Кремень В.Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення / В.Г.Кремень // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 2. – С. 5–11.
6. Ушинський К. Д. Рідне слово // Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 1. – С. 268–280.
7. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибрані твори : У 2т. – Т 1. – К., 1982. – 347 с.
8. Ушинський К. Письма // Педагогические сочинения: В 6 т. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 2. – С. 462–480.
9. Ушинський К.Д. Твори : У 6 т. – Т.6 – К., 1955.

В статье определена роль К.Ушинского в становлении классно-урочной системы в Украине, обосновано и охарактеризовано философско-методологические особенности антропоцентричной основы языкового образования, у истоков которой лежат взгляды ученого-педагога, определены дидактические идеи К.Ушинского, созвучные с концепциями современного образования в аспекте развития ключевой компетентности «умение учиться».

Ключевые слова: *К.Ушинский, философско-методологические идеи и взгляды К.Ушинского, антропологическая основа языковой образования, компетентность «умение учиться».*

The article defines the role of K.Ushinsky in the formation of class-lesson system in Ukraine, reasonably and characterized philosophical-methodological peculiarities антропоцентричної basics of language education at the origins of which lie views of the scientist, pedagogue, defined didactic ideas of K.Ushinsky,

consonant with the concepts of modern education in the aspect of the development of key competence ability to learn.

Key words: *of K.Ushinsky, philosophical and methodological ideas and views of K.Ushinsky, anthropological Foundation of language education, competence, and ability to learn.*